

MƏHƏMMƏD HADİNİN POETİK ƏSƏRLƏRİ TÜRKİYƏ MƏTBUATINDA

Xülasə

Məhəmməd Hadi 1910-cu ilin baharından 1913-cü ilin son rübünə qədər İstanbul şəhərində yaşamış, orada çıxan bir çox mətbuat orqanları ilə əməkdaşlıq edərək həm poetik, həm də publisistik əsərlər çap etdirmişdir. Müəllifin Türkiyə mətbuatında çıxmış on beş şeiri vardır ki, onlardan on biri "Məhtab", üçü "Rübab", biri isə "Şəhbal" məcmuasında nəşr olunmuşdur.

Şeirlərdən üçü T.Fikrətə ithaf edilmişdir. Bu əsərlərində Şərqin öz böyük dahilərinə qiymət vermədiyindən gileylənən şair "Əzhari-əfkar", "Şərq qadınları", "Şərq mədəniyyəti – Şərq-hazır" şeirlərində qadın azadlığı məsələsinə müthəssis yer ayırmışdır. Belə bir təzislə şüx olmuşdur ki, "qadını azad olamayan millət xoşbəxt ola bilməz".

"Tayyara", "İşçi" şeirlərində zəhmətli, çalışqanlıq insanın ən ali xüsusiyyəti kimi qiymətləndirən şair "Şərqə", "İstifham", "Alihəyri-əşarına" şeirlərində Şərqü bürüyən xurafat və elmsizliyi tənqid etmiş, cəhalətdən qurtarmaq üçün yollar axtarmışdır.

"Rübabi-inqilab", "Naqusi-məom", "Dastani-şan" şeirlərində azadlıq ideasını açıq şəkildə elan edən şair bildirir ki, ölkələr bərabərlik qanunları ilə idarə olunmayca cəmiyyətin inkişafından, millətin mənavi təkamülündən danışmaq boş bir xəyaldır.

Natiqə olaraq belə bir qənaətə gəlmiş ki, Türkiyə mətbuatında nəşr etdirdiyi şeirlərində də M.Hadi maarifi-məntik olaraq türk-müsləman dünyasına xidmət etmişdir.

Açar sözlər: Türkiyə mətbuatı, qadın azadlığı, bərabərlik qanunları, mənavi təkamül, millətə xidmət

Giriş. XX əsr Azərbaycan romantizminin tanınmış simalarından olan Məhəmməd Hadi yaradıcılığının az öyrənilmiş sahələrindən biri də onun Türkiyədə yaşayarkən yazdığı poetik əsərləridir. Türkiyəyə gedənə qədər Azərbaycan ədəbi mühitində kifayət qədər tanınmış imza sahibi olan M.Hadi orada olarkən bir sıra şeirlər yazmış və onları İstanbulda çıxan qəzet və jurnallarda nəşr etdirmişdir. Bu yazıda həmin poetik əsərlərdən bəhs olunur, bu nümunələr ilk dəfə tədqiqatə cəlb olunaraq onların elmi-filoloji dəyəri müəyyənləşdirilir.

1910-cu ilin baharından 1913-cü ilin son rübünə qədər İstanbulda yaşayıb müxtəlif mətbuat orqanları ilə əməkdaşlıq edən Məhəmməd Hadinin Türkiyə mətbuatında on beş qədər şeiri dərc olunmuşdur ki, "Tövfiq Fikrət bəy" və "İstifham" şeirləri istisna olmaqla, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bu əsərlər haqqında məlumat verilməmiş, ideya-estetik dəyəri

müəyyənləşdirilməmişdir [1, 2; s.192, 357].

Şairin Türkiyə mətbuatında çıxmış və mətnini əldə edə bildiyimiz poetik əsərlərindən on biri "Məhtab", üçü "Rübab", biri isə "Şəhbal" məcmuasında nəşr olunmuşdur.

M.Hadinin Türkiyədə çıxan ilk şeiri "Tövfiq Fikrət bəy" adlanır [3, s.6]. T.Fikrət XX əsr Türkiyə ədəbiyyatında M.Hadinin yaradıcılığından bəhrələndiyi şeirlərdən biri olmuş, ədəb ona həm ayrılıqda şeirlər və məqalə həsr etmiş, həm də müxtəlif şeir və məqalələrində şəxsiyyət və yaradıcılığına münasibət bildirmişdir.

Müşahidələr göstərir ki, T.Fikrətin adı M.Hadinin əsərlərində ilk dəfə bu şeirdə çəkilir. "Rübab" jurnalının 26 kanuni-sani 1327-ci il tarixli birinci nömrəsində (yanvar 1911-ci il) çıxan yeddi beytlik şeir şairin "Seçilmiş əsərləri"nə "Tövfiq Fikrət" adı ilə xırda dəyişikliklərlə daxil edilmiş, lakin yazılma tarixi səhvən "26

kanuni-sani, 1330 (yanvar 1913)" kimi verilmişdir [4, s.220]. Bu şeir eyni zamanda "Maarif və mədəniyyət" jurnalının 1923-cü il tarixli 2-ci nömrəsində də dərc olunmuşdur [5, s.16]. T.Fikrəti şeirin, ədəbin şöləsəçanı, dilsiz vətənin danışan dili, ırfan göylərinin parlaq ulduzu kimi dəyərləndirən şair bu qənaətdədir ki, heç bir yersiz tənqid və iftira onun türk ədəbiyyatında və ictimai fikrinə tutduğu yüksək mövqeyə xələf gətirə bilməyəcəkdir. Şeirin sonunda müəllif T.Fikrətə kitabən deyir:

*Ey dasti-hünər, dasti-ədəb, dasti-rəhasaz,
Alışlayan əllər səni, albəttə,qırılmaz! [3, s.6].*

M.Hadinin Türkiyə mətbuatında işıq üzü görmüş ikinci şeiri "Əsatiri-əvvəlino"dir [6, s.5]. Bu şeir də T.Fikrətə ithaf olunmuşdur. Azərbaycan dövrü mətbuatında çıxmayan və M.Hadinin çap olunmuş kitablarına düşməyən "Tövfiq Fikrət bəyə ithaf" epigrafi ilə "Məhtab" jurnalının 10 temmuz 1327-ci il (iyul 1911) tarixli birinci nömrəsində çıxan bu şeir həmin illərdə Türkiyədə T.Fikrətin əleyhinə başlanan çıxışlara qarşı şairi müdafiə etmək niyyəti ilə yazılmışdır.

*"Ey mövqeyi-həqiqəti işğal edən xəyal,
Ey cöhrəyi-mə'aliyə hail olan zillət" [6, s.5], –*

beyti ilə başlanan şeirində M.Hadi ictimai-siyasi mühiti ittiham edir, şairə müxalif olan zəmanəni, ona qarşı aparılan haqsız təbliğatlarda iştirak edən qələm sahiblərini "həqiqəti yeyən, ziyalılar üçün, ziyalıları qətl edib dühaları boğan, doğru danışan dilləri susdurən, ayaq basdıqlı zamiləri yandıran məzara döndөрөнлөр" kimi dəyərləndirir.

Şeirdən çıxarılan noticə bundan ibarətdir ki, təfəkkür sahiblərinin qatili olan bugünkü Şərq böyük dühaları qiymətləndirmədiyindən, işıqlı fikirlərindən yetərinə bəhrələnməyindən, xarəbazara dönmür və belə davam etsə, aqibəti bundan da pis olacaq.

"İstifham" ("Soruşub anlama" – T.A.) şeiri birbaşa T.Fikrətə həsr olunmasa da, M.Hadi onu yenə də hörmət və məhəbbətlə aşağıdakı kimi yad etmişdir:

*Nəçin tərənələr uçmaz rübabi-Fikrətdən,
Uzaqmı yoxsa o da nəğməyi-həqiqətdən? [7, s.267].*

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, "Rübab"da yazılma tarixi altında "13 mayıs 1329 (may 1913)" kimi göstərilən iyirmi səkkiz beytlik bu şeir mətnində bir sıra dəyişikliklər edilməklə iyirmi iki beyt olaraq "Əzhari-əfkar, nəçin?" adlandırılmış və "Müəllimin möhtərəm Qanizada Sultanməcid bəradərimizə ithaf" epigrafi ilə "İqbal" qəzetinin 24 fevral 1914-cü il tarixli 586-cı nömrəsində də dərc olunmuş (18) və oradan götürülərək "Əzhari-əfkar" adı ilə şairin "Seçilmiş əsərləri"nə də daxil edilmişdir [4, s.224-225].

*"Həqiqət, ey bəşərin sərmədi ilahəsi, çix,
Görün bu zülmətə batmış mühiyə çöhrən açıq!.."
[7, s.267] –*

beyti ilə başlanan məsnəvi formasında olan bu şeir məzmunu və ideyaca M.Hadinin Türkiyəyə getməmişdən əvvəl yazdığı və Bakıda nəşr olunan qəzetlərdə dərc etdirdiyi romantik-maarifi şeirləri ilə yaxından səsleşir. Həqiqəti nəzarində bir obraz kimi canlandırılan, "Çıx işlə nurun ilə şəbliqə diyarımıza, Ziyalar eylə nisar kainatı-tarımıza" sözləri ilə ona müraciət edən şair bildirir ki, "libası həp gecələrdən, xurafədən hörlən" mühtümümüz insanın öləndən ixtiyarını almış, onun qəflət yuxusunda uyumasına səbəb olmuşdur. Şair sual edir:

*Nəçin ayılmadı millət? Nədir bu xabi-məzar!..
...Nədən? Nədən? Əcəba əşiqüz bu xüsrəna?
...Tərəqqiyat işığı söndü, söndürüldü nədən,
Yumuldumu gözümüz yol açan o şə'şəddən?
[7, s.268]*

Suallara cavab axtaran şair bu qənaətə gəlir ki, həqiqət, bərabərlik, qanunlara hörmət deyilən şeylər Şərq ölkələrində bərqərar olmayınca, səfəlat girdabından qurtulmaq mümkün olmayacaqdır. Odur ki, yenə də həqiqətlə müraciət edir:

*Həqiqət, ey bəşərin sərmədi ilahəsi, aç
Üzünüdən örtüyü, Şərqə həyat ver, can sağ!
[7, s.268]*

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

M.Hadinin "Şərq qadınları" şeiri [8, s.13] qadın azadlığı mövzusunda. Türk yazıçı və jurnalisti, İzmirə dənizdən çıxan yunan əsgərinə ilk güllə ataraq türk müqavimat hərəkatını başlatmış, işğalçılara qarşı döyüşdə həlak olmuş Həsən Təhsinə (1888-1919) ithaf olunan:

"Bəxti-siyahi-millətə bənzər niqənim,
Şərqin ziyasını o qaranlıq siyahımbız?" [8, s.13], –

beysi ilə başlayan on dörd beyitlik bu şeirin yeddi beyti "İqbal" qəzetinin 18 dekabr 1913-cü il tarixli 532-ci nömrəsində "Cinsi-lətifə" adı [9] ilə müstəqil bir şeir kimi dərc olunmuş, ordan götürülərək şeirin "Seçilmiş əsərləri"nə daxil edilmişdir [4, s.219].

Şərq qadının taleyinin hələ də zülmət içində olmasını və bunun da birinci şahidinin onların niqabı, çadrası olduğunu bildirən müəllif Qərbin həyatının oxumuş, təhsil görmüş qadınları sayəsində parlamasına qeyd edir. Əsrin yeniləşmə, təcadüddü əsri olduğunu digər əsərlərində dönmə-dönə vurğuladığı kimi, bu şeirində də belə bir qənaətə gəlir ki, qadını əsarətdə, "gecəyə bürünən gündüzlər" halında saxlayan cəmiyyət baxtıyla ora bilməz.

Şərq ilə Qərbin müqayisəsi, Qərbin elm və mərifət sayəsində bir çox müşküllərini həll etmiş, sayəsini inkişaf etdirib kainatın sirlərinə vəqif olmasını bir çox əsərlərində göstərmiş, Şərq bunlardan ibrət götürməyə çağırır M.Hadi "Qərb mədəniyyəti – Şərq-hazir" şeirini də bu mövzuya həsr etmişdir [10, s.35].

"Şərqin liqasını bürümüşdür bu gün səhab" deyə, Şərq, Şərq dünyasını seçən, Şərqin qəflət yuxusundan oyanmasını üçün yollar axtaran şair "Sızlar içim halına, ey kişvəri-xarab", – deyərək Şərq dünyasını ətəldən çıxmağa səsləyərək yazır:

Ey Şərq! "Unutma, bəriqələr əsri-feyzidir"
Nəqs etməli bu sözləri əlvahi-fikrətə! [10, s.35]

M.Hadinin "Məhtab" jurnalında "Əzhari-əfkar" ("Düşüncə çiçəkləri" – T.A.) adlı iki şeiri çap olunmuşdur.

Birinci "Əzhari-əfkar" [11, s.36-37], əs-
lində müstəqil, bütöv bir şeir deyil, kiçiyi bir,

on böyüyük altı misradan ibarət olan on hikmətli şeir parçasıdır. Hər birisi zərbi-məsəl ola bilər, çək bu parşaların bir neşəsinə nəzarət olaq:

- *Zulmün meyvasidir hürriyyət.*
- *Qadın bir canlı güldür, haqq ona bir gülşani-rövşən.*
Nə yerdə pərdəpəş olsa, o yer qətiyyətin olmaz şən.
- *Seylahəyi-təbiiatı durdurmaq istəyən*
Bədbəxtə söylə ki: Öləcəksən bila-kəfən
[11, s.36-37].

Şairin bütün bəndləri çarpaz qafiyələr şəklində qurulmuş [1-3; 2-4] on bəndlilik ikinci "Əzhari-əfkar" şeirinin [12, s.82] əsas mövzusu qadın azadlığı məsələsi olsa da, burada təbiiat təsvirlərinə də, ictimai məsələlərə yer ayrılmışdır.

Pərdəyə bürünmüş, üzü niqabla örtülmüş qadınları uzaqlarda parlayan ulduz, əlçatmaz ümidlər, qəmli, matəmli bayramlar kimi xarakterizə edən şair daha sonra qadınlara xitabən belə yazır:

Səni gördükə mən təsəttürdə
Münkasif bir zühaya bənzədirəm;
Şəmsi müzlüm görünəcə didəmdə.
Məşriqi sönmüş Aya bənzədirəm [12, s.82].

"Bu qaranlığın bir işıqlı sabahı yoxmu?" – sualı ilə oxucusuna müraciət edən, qadını yerinə mələyi adlandıraraq onun halına ağalayın, "yaşasın ehtiramı-nisavivyyət" sözləri ilə onu alqışlayan şair "qırıl ey əl, açılısın o pərdə" deyə üsyankar səsinə qaldırır və yazır:

Çəkil ey zülmət, ey səfil hicab!
Hail olma liqayi-rucumuzu.
Günəş istər mühlitimiz, nə səhab
Çəkma sədd üfqi-difürüzümüzə! [12, s.82]

Dörd bəndlilik "Təyyarə" şeirində [13, s.46] aqlının gücü ilə qara torpaqlara hökm edən insanın – torpaq övladının ərzə sığınmayıb indi də səmələrə, göylərə hökm etməkdə olduğundan, fikrinin düşüncəsinə olan təyyarə icad etməsindən, "əflakı qucağına daşmasından", "bəhri-səməvatda üzüb ümmanları aşmasından", insanın zəkası və sayı qarşısında hər şeyin aciz qalmasından heyranlıqla danışan şair

"işçi" şeirində [14, s.62] zəhmətkeş insanın, fəhlənin yaşayışından, əhli-əyalının həyatını təmin etmək üçün ağır zəhmətə qatlaşmasından söz açır. Şairin təsvirində işçi, zəhmətkeş dünyada hər cür tərif və alqışlara layiqdir, çünki o, günəşin altında, soyuqda, saxtada çalışaraq alınının tərini, əlinin qabarı ilə ruzisini qazanır, kimsənin qabağında əyilib ona əl açmır, insanın ön bəyənlimsi sifətlərindən olan abır və həyanı ayıqlar almıya atmır. Məhz bu xüsusiyyətinə görə işçini əsrinin poetik qəhrəmanı kimi seçən, onun alın tərini parlaq incilərə bənzədən şair ondan çalışmaq, halal zəhmətli ilə yaşamaq eşqini yüksək dəyərləndirir və bütün insanlara, xüsusilə zəhmətsiz gəlirlə, gözü onun-bunun əlində olub həya və şərəfini bir qarın çörəyə satanlara xitabən yazır:

Hüzürü-əhli qinədə töküləmiş də həya,
Hüzürü-sə yədə tök, tök şü parlaq inciləri!
Sıcaq günəşlərin altında işlə, heç durma,
Sığınma başqaların sayəyi-bürudətinə,
Zəhr lisanlıların gəməyi-birümmətinə,
Sokak-sokak həlakəti-dənaəti vurma! [14, s.62]

"İthaf" şeiri [15, s.70] türk jurnalisti və şairi, 1906-1911-ci illərdə Bakıda fəaliyyət göstərmiş, bir müddət Balaxanıda "Nəşri-maarif" məktəbinə müdirlik etmiş "Füyuzat" jurnalının (1906-1907) əməkdaşlarından biri və "Yeni füyuzat" jurnalının (1910-1911) redaktoru olmuş Əhməd Kamala (1873-1942) ithaf edilmişdir.

Əhməd Kamalı fikirləri ilə "sönük vicdanları tənzir edən, uyşmuş canlara yeni ruh səpən" sənətkar kimi dəyərləndirən şair onun Azərbaycanı ayrılmasında təəssüflənir və bu ayrılığın könüllü yox, siyasi səbəblər ucbatından olduğunu aşağıdakı kimi təqdim edir:

Tökərkən ərzi-Qafqazıyaya əlhani-fürüzünü,
Füyuzatınla oxşarkən dili-şübbani-irfanı,
Şimalın qartalı qorxdu səməvi şəhəlbəndən,
Nəsil ki, qorxuyor əmvacı-cuşan "Hitat"ından
[15, s.70].

Diqqət edilərsə, şair burada tam açıq şəkilə olmasa da, bildirir ki, Şimalın qartalı, yəni çar Rusiyası Əhməd Kamalın Azərbaycanı ayrılmasından ehtiyat edərək onun Qafqazdan

getməsinə yerli hökumətdən tələb etmiş və istəyinə nail olmuşdur.

Məhəmməd Hadi lirikasına məxsus inqilabi və üsyankar ruh onun "Alihəyi-əşarım" [16, s.94] və "Rübəbi-inqilab" şeirlərində [17, s.112] özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Bu şeirlərinə qədər Türkiyə mətbuatında fikirlərini daha ehtiyatla, üstüörtülü vəməyə çaışan şair bu əsərlərində idealını açıq şəkildə ortaya qoyur. Türkiyədə yaşadığı müddətdə orada baş verən hadisələrin heç də vətəni Azərbaycanda olduğundan ürəkəcan olmadığını, xalqa müxtəlif vədlər verməklə hakimiyyətə gələn "İttihad və tərəqqi" partiyasına yaxın olanların – gənc türklərin millətin ümidlərini doğrultmadığını, ölkə daxilindəki hərə-mərcilik, hökumət kabinələri-nin bir-birini əvaz etməsi, Türkiyənin Balkanlarda, Trtəblisqərbdə get-gədə nüfuzunu itirməsi, Avropa imperialist dövlətlərinin Şərqə yönəlik işğalçılıq siyasəti M.Hadidə parlaq gələcəyə ümidi get-gədə söndürməyə, onda inqilabi və üsyankar ruhun yenidən alovlanması səbəb olurdu.

Şair ilhamına müraciətə başlayan "Alihəyi-əşarım" (Şeir Allahuma – T.A.) şeirində "Sən cəldəyidin dəm mənə üsyankarları ilham, Bir asi dənzidzir sanırım mənə dəki əfkar" deyə, şair Şərqə, "bu ərzi-mütiyyə" üsyən edərək zülmətləri yıxmaq üçün asilərə – inqilabçılara qoşulmaq və onların önündə gedərək baryaraqdar olmaq istəyini bəyan edir. Şairin arzusu budur ki, o qaranlıq mənə yandırma vələ yansın, yaxılsın, yox olsun və "olsun vətənin çöhrəsi busəşgahi-əvvar". Şair bildirir ki:

Bilsəm ölümlümə erəcəq Şərq həyatı,
Candan keçərəq mən olaram ilk fədukar!
Qəmmlə əgər xəndafürüz olsa həqiqət,
Xəndan olaraq eylərəm əlbət onu isar!
[16, s.94]

Şair düşünür ki, həqiqətən Şərqdə aşkar, zahir olması üçün bir inqilaba ehtiyac var və nə qədər ki, Şərq cəhalət və əsarət pərdəsi altında qalmışdır, onun səadətindən, işıqlı sabahından danışmaq sənə bir xoşaldır. Odur ki, yazır:

Ondaqca sən, ey vah ki, mövhumi-təsəttür,
Afaqımıqı qaplayacaq zülmət-i-qəhhar!...

*Olduqca sən, ey sevdiciyim, giryəyə məhkum,
Məhkum olacaq giryəyə Məşriqdəki ənzar!*
[16, s.94]

“Rübabi-inqilab” əsərində şair bir az da irəli gedərək ısrarla bildirir ki, inqilab yağışının yağmadığı yerdə hürriyət çiçəkləri bitməz və inqilab sayəsində zülmün üzündəki pərdə yirtilməyincə həqiqətin, azadlığın gülcübrəsi görünməz.

Millətin fikri xurfata aludə olduğundan “məzi yaşar, zalım yaşar, zülmümlər yaşar” və bu çiçəkləri, kirləri yalnız inqilab tufanı təmizləyə bilər.

*Artıq təmizlik istiyoruz, nardasan sən, ey
Seylabi-cusparvəri-meydani-inqilab? [17, s.112] –*

deyən şair ısrarla bildirir ki:

*Havlar durur bu gün də o məzi köpəkləri,
Diksiz, həyatsız yenə şirani-inqilab! [17, s.112]*

Keçmiş, köhnə fikirlərlə yaşayanları, Şərq ölkələrini, xüsusilə Türkiyə, İran və vətəni Azərbaycanı irticaçı, bərabərsizlik qanunları ilə idarə edib hürriyəti, istiqlalı hər vaxtlə boğmaqda ısrarlı olanları “məzi köpəkləri – keçmişin iltarı” adlandırmaq məcbur olan şair Rusiyanın irticaçı baş naziri Pyotr Arxadyevič Stolpinin (1862-1911) suyi-qəsd nəticəsində öldürülməsi ilə əlaqədar “Stolpinin qatili münasibəti ilə” adlı məqalə yazıb çap etdirməklə kifayətlənmir (“Məhtab” jurnalı, 11 iyul 1912-ci il (1911), № 10, s.123), bir neçə gün sonra çap etdirdiyi “Naqusi-matəm” (“Matəm zangi” – T.A.) adlı şeirini [18, s.151] Stolpinin ölümcül yaralayarı şəxsə – Boqrafı ithaf edərək bu əməlinə görə onu alqışlayır.

Boqrafı zülm səhnəsinin atasın mücahidi hesab şair bilir ki, sənə qatil demək olmaz, çünki sənin öldürdüyün insan yox, insanlığın qətlinə fərmanlar verən “ölümdür”.

*“Daşdan yapılmə qəlbini dəldin bir əfətin,
Hürriyətin nigahını güldürdü cür-ətin!”*
[18, s.151] –

deyən şair qeyd edir ki, sən dar ağacından asılıb bu fani cahana “əlvida” desən də, arzuladığın parlaq günü görməsən də, əlinlə yeni bir intibah zəngi (naqusi-intibah) çaldığından adın millətin yaddaşında əbədi yaşayacaqdır. “Şayəstədir pərəstişə vicdanı qeyratın, Ey mərd qəhrəman tarixi-ədələtin”, – deyər ona təhsin oxuyan M.Hadi daha sonra yazır:

*Canlar asirgirsə də ayini-matəmin,
Naqusi-qəlbü can səni oxşar həzrin-hazin.
Qaldırdın işta cismini bir canlı əngəlin,
Əhli-təcəddü oldu birar zində heykəlin*
[18, s.151].

M.Hadinin “Dastani-şan” adlı [19, s.365] hər bəndi altı misradan ibarət olan şeiri qəhrəman türk əsgərlərinə ithaf olunmuş, bir növ hərbi marş təsiri bağışlayır. Əsas leymotivini “ildırımşaçan qılıncınla türk millətinin əmin-amanlığını pozan işğalçı ordulara onların yerini göstər” ideyası təşkil edən bu şeirin həmin ildə yazılıb çap edilməsi təsadüfi hadisə deyildi. Tarixdən məlum olduğu kimi, həmin vaxtlarda Türkiyəyə qarşı Avropa ölkələrinin güclü basqısı var idi və Osmanlı imperiyası çox ağır duruma düşmüşdü. Balkanlarda, Trablisqərdə, Yunanistanla sərhəd olan bir sıra mənəqələrdə uduzmuş vəziyyətdə olan Türkiyənin “olum, yaxud qalım” məsələsi qaçılmaz, düşüncəli düşmüş bir problemə çevrilmişdi. Məhz belə bir zamanda bu cür cəsarətli və ümidverici bir şeirin yazılıb çap edilməsi hər cür alqışa layiq idi. Fikirimizin təsdiqi üçün sən bəndi bütövlükdə veririk:

*Artıq yetər bu hal, bu böhran, bu qılı qal!
Artıq yetər bu ardı kasılmaq olan qatıl!
Artıq yetər bu mülkə axan xuni-ixtilal!
Göstər bu gün cahanlara bir möhtəşəm cidal!
Gülçöhrəyi-hilal cidalınla parlasın,
Gülsün zəfər cəməli, adu qanlar ağlasın!*
[19, s.365]

M.Hadinin “Rübab” jurnalında nəşr olunan “Şərqə” şeirində [20, s.318] sərlövhədə sonra belə bir qeyd verilmişdir: “Böyük feylesofunza ithaf”. Bu şəxsin kimliyi göstərilməz də, hesab edirik ki, əsər Rza Tövfiqə ithaf olun-

muşdur. Bizi bu fikrə gətirən odur ki, təxminən bu şeirlə səsləşən başqa bir əsərini şair Rza Tövfiqə hasr edərək onu bu adla adlandırmışdır. “Türklərin yeganə filosofu Rza Tövfiq həzrətlərinə” [21].

M.Hadi “Şərqə” şeirində Şərq-Qərb probleminə toxunaraq dünyəvi əlmələr üstünlük verməklə sonycisini inkişaf etdirən Qərbin üstünlüklərini dilə gətirir, məhz maarif və mədəniyyətdən uzaq düşdüyündən hələ də Şərqin səməllərini bürüyən zəlalət pərdəsinin kəfi buludlarının dağılmaqdan, daha da qalınlaşmasından ürək ağrısı ilə bəhs edir.

Şərqə:

*“Səhərlərin yəna müzlüm, səfəqlərin yəna tar,
Layılı-məziyə olmaq dilərimi ric-ətədar?
Günəşlərin yəna madfunəyi-səhab oldu,
Əməl çiçəkləri soldu, çəmən xarab oldu”*
[20, s.318], –

deyər mürciət edən şair hesab edir ki, məhz maarif və mədəniyyətdən uzaq düşməsi nəticəsində Şərqdə “açıldı nəzəryi-zülmət, yumuldu

çəşmi-ziya, Dirildi ruhi-təəssüb, gömüldü ruhi-düha”.

Şairin təsvirində Şərq elə bir vəziyyətdə salınıb ki, burada həqiqətin ancaq adı var. Keçmişindən ayrılmıq istəməyən Şərqə şairin aşağıdakı kitabı çox mənalı və düşündürücüdür:

*Hayati-muclimədən həvə hazıybsan sən,
Nədir şü xəstəliyin, anlasam cavallıyın?
Və bir tabib ola bilsəm cəsuri bəpərvə,
Arar-arar də bulurdum sənə dəvayi-rəha*
[20, s.318].

Nəticə. M.Hadinin Türkiyə mətbuatında dərc olunan poetik əsərləri barədə qənaətlərimizi ümumiləşdirərkən belə bir nəticəyə gəlirik ki, Türkiyədə yaşadığı illərdə də o öz ənənəvi mövzularından və estetik idealından uzaqlaşmamış, şeirləri ilə maarifçi-romantik olaraq hürriyət və ədalətə əşiqi kimi bütün insanlığa, daha çox cəməndən artıq sevdidi türk-müsəlman dünyasına xidmət etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əziz Mirhəmədov. Məhəmməd Hadi. Bakı, “Yazıçı”, 1985.
2. İslam Qoribli. Məhəmməd Hadi və mətbuat (1905-1920). Bakı, “Elm və təhsil”, 2011.
3. Əbdülsəlimzadə Məhəmməd Hadi. Tövfiq Fikrət bəy. “Rübab”, 26 kanun-sani, 1327, № 1.
4. Məhəmməd Hadi. Seçilmiş əsərləri. Birinci cild. Bakı, “Elm”, 1978.
5. Məhəmməd Hadi. Tövfiq Fikrət. “Maarif və mədəniyyət” jurnalı, 1923-cü il, № 2.
6. Məhəmməd Hadi Şirvanlı. Əsatiri-əvvəlində. “Məhtab”, 10 temmuz 1327, № 1.
7. Məhəmməd Hadi Qafqaziyalı. İstifham “Rübab”, 16 may 1329, c.2, № 60.
8. Məhəmməd Hadi Şirvanlı. Şərq qadınları. “Məhtab”, 17 temmuz 1327, № 2.
9. Məhəmməd Hadi Əbdülsəlimzadə. Cinsi-lətifə. “İqlab” qəzeti, 18 dekabr 1913-cü il, № 532.
10. Məhəmməd Hadi Şirvanlı. Qərb mədəniyyəti – Şərq-bəziri. “Məhtab”, 1 avqust 1327, № 4.
11. Məhəmməd Hadi. Əzhari-əfkar “Məhtab”, 1 avqust 1327, № 4.
12. Məhəmməd Hadi. Əzhari-əfkar. “Məhtab”, 22 avqust 1327, № 7.
13. Məhəmməd Hadi. Təyyarə. “Məhtab”, 8 avqust 1327, № 5.
14. Məhəmməd Hadi. İşqi. “Məhtab”, 15 avqust 1327, № 6.
15. Məhəmməd Hadi. İthaf. “Məhtab”, 15 avqust 1327, № 8.
16. Məhəmməd Hadi. Alihəyi-əşarımə. “Məhtab”, 29 avqust 1327, № 8.
17. Məhəmməd Hadi. Rübabi-inqilab. “Məhtab”, 5 iyul 1327, № 9.
18. Məhəmməd Hadi Əbdülsəlimzadə. Naqusi-matəm. “Məhtab”, 27 iyul 1327, № 12.
19. Məhəmməd Hadi. Dastani-şan. “Səhbal”, 15 kanun-avval, 1328, c. 3, № 67.
20. Məhəmməd Hadi Əbdülsəlimzadə. Şərqə. “Rübab”, 19 temmuz 1328, № 28.

MAHAMMAD HADI'S POETIC WORKS IN TURKISH MEDIA

Summary

M.Hadi lived in Istanbul from the spring of 1910 until the end of 1913 and collaborated with many media in Istanbul and published poetic and publicistic works. The author had fifteen poems published in the Turkish media; eleven of them were published in "Mehtab", three in "Rubab" and one "Shehbal" collections.

Three of the poems were dedicated to T.Fikret. In these works the poet complained that the East did not value its geniuses. In the poems "Ezhari-efkar" and "Eastern women" he gave an important place to the issue of women's freedom. The poet made the thesis that "The nation in which the woman is not free cannot be happy."

In his poems "Plane", "Employee" he evaluated the labor, diligence as the highest quality of human, in "To the East", "Istihfām", "Alihēyi-esharīna" poems criticized the superstition in the East and sought ways to get rid of ignorance.

In "Rubabi-İngilab", "Nagusi-matem", "Dastani-shan" poems he clearly declared the ideal of freedom and noted that if countries are not governed by equality lawstalking about the development of society is an empty dream.

It was concluded that M.Hadi in his works which published in Turkey served the Turkish-Muslim world as enlightener-romantic.

Key words: Turkish media, woman freedom, laws of equality, spiritual evolution, serve the nation

ПОЭТИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ МОХАММЕДА ХАДИ В ТУРЕЦКОЙ ПЕЧАТИ

Резюме

Проживая в Стамбуле с весны 1910 до конца 1913 года, М.Хадн сотрудничал с различными органами печати, публикуя в них поэтические и публицистические произведения. Известны 15 стихотворений поэта, вышедших в турецкой печати, из которых 11 были опубликованы в журнале «Махтаб», 3 в «Рубаб» и 1 в «Шахбал». Из них 3 стихотворения посвящены Тофнгу Фикрету. В них содержится жалоба на недооценку своих великих восточных поэтов. В стихотворениях «Ezhari-efkar», «Şərq qadınları» («Женщины Востока»), «Qarb mədəniyyəti – Şərq-i-hazır» много места отводится свободе женщины, выдвигается тезис: «не может быть счастлива нация, если нет свободы женщины». В стихотворениях «Təyyar» («Самолёт»), «İşçi» («Труженик»), высоко оценивая трудолюбие, признание как самые положительные качества человека, поэт в стихотворениях «Şərq» («Востоку»), «İstihfām», «Alihəyi-əşarīna» критикует косность и безграмотность, наблюдаемые на Востоке, и ищет пути решения покончить с невежеством.

В стихотворениях «Rübabi-İngilab», «Naqusi-matem», «Dastani-şan», открыто заявляя идеалы свободы, поэт заключает, что, пока в странах не будут править законы равенства, разглагольствования о развитом обществе, духовной эволюции нации являются пустыми мечтами.

В заключение автор статьи приходит к выводу, что и в стихотворениях, опубликованных в турецкой прессе, М.Хадн как просветитель-романтик, служил любимому больше жизни тюрко-мусульманскому миру.

Ключевые слова: турецкая пресса, свобода женщины, законы равенства, духовная эволюция, служение нации